

1947-1980 DÖNEMİ BÖLGESEL ENERJİ YATIRIMLARI, GÜNÜMÜZE ETKİLERİ ve BİR KÖYÜN SOSYOKÜLTÜREL, EKONOMİK GELİŞİMİ

Emin Bilen, Haziran-2020-Ankara
ODTÜ MEZUNLAR DERNEĞİ ENERJİ KOMİSYONU

II.Dünya Savaşı, Türkiye dâhil tüm dünyaya üretimsizlik, yokluk ve yoksulluk getirmiştir. Avrupa ülkeleri ve Japonya askeri ve siyasi güçleri ile birlikte sömürge ve pazarlarını da kaybetmiştir. Avrupa sanayisi yok olmuştur. Buna karşılık ABD savaş sonrası ekonomik, siyasi, askeri ve bilim-teknoloji altyapısı olarak her alanda çok büyük bir güç elde etmiştir.

ABD'ye kaçan sermaye, kapitalizmin merkezini Londra'dan, New York'a taşımıştır. Tüm Avrupa ABD'nin dış kredi ve hibelerine dayalı ekonomik yapıya geçmiştir. Savaş sonrası ABD, dünya kömür üretiminin yarısı, petrol üretiminin üçte ikisi ve elektrik üretiminin yarısından fazlasını tek başına yapmaktadır. Bu dönemde Amerikan kapitalizmi bu kadar güçlü olmasına rağmen müttefiklere ve pazarlara ihtiyaç duymaktadır. İşte tam böylesine bir konumda, Marshall Planı yürürlüğe konmuştur.1947 yılında Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ekonomisine enjekte edilen toplam para miktarı yaklaşık 13 milyar ABD Dolarıydı. Bu rakam ABD'nin GSYİH'nın yaklaşık % 5,4'üne karşılık gelmekteydi. 2018 yılı rakamlarına göre aynı bazda 1.1 Trilyon ABD Doları hesaplanabilir. Avrupa kıta ekonomisi tarihi boyunca eşi görülmemiş bir büyüme göstermiş, 1948-1952 yılları arasında büyüme % 35 artış kaydetmiştir. Savaş sonrası Avrupa'da görülen kıtlık ve yoksulluk yok olmuş hayat standartları bu yardımları takip eden 30 yıl içerisinde ciddi miktarlarda artmıştır.

Türkiye'de bu sürece eklenmiştir. Savaş sonrasında çok partili hayata geçilmiş, Cumhuriyet kurulduğu yıllardan beri uygulanan kapalı, korumacı, içe dönük devlet himayesindeki devletçi ekonomi anlayışından vazgeçilmiştir. 12 Temmuz 1947 yılında Türkiye ile ABD arasında yardım anlaşması imzalanmıştır.

Türkiye, Marshall Planı çerçevesinde 1948-1952 yılları arasında toplam 352 milyon dolar yardım almıştır. Madencilik ve enerji sektörüne ilişkin olarak Etibank'a 69,18 Milyon ABD Doları direk yardım yapılmıştır. Bu yardımının önemli bir kısmını, kömür üretiminin artırılması ve Sarıyar Baraj ve HES inşaatı oluşturmuştur (1).

Ereğli Kömür İşletmesi ve Zonguldak Limanı, Garp Linyit İşletmesi Tunçbilek, Değirmisaz ve Soma kömür işletmelerinde yapılan yatırımlara paralel olarak Çatalağzı, Tunçbilek ve Soma Termik santralleri işletmeye alınmıştır. 1923 yılında 44.5 Milyon kWh olan elektrik üretimi 1947 yılında 625 Milyon kWh düzeyine çıkmıştır. Bu tarihe kadar küçük ölçekli kömür santrallerinden elektrik üretimi yapılmakta ve kömür taşıma maliyeti elektrik maliyetini de artırmaktaydı. Türkiye'nin çok büyük su potansiyelinin kullanılması ile daha ucuza elektrik üretilbileceği belirlenmişti. Bu amaç doğrultusunda, Sarıyar Barajı ve Hidroelektrik Santrali planlanmıştır.

Sarıyar Barajı, Ankara'ya 165 km uzaklıkta, ilçe merkezinin 25 km güneydoğusundaki Sarıyar Köyü'nde inşa edilmiştir. Sakarya Nehri'ne ait etütler EİEİ tarafından 1935 yılında, jeolojik etütler ise 1943 yılında başlamıştır. Bu kapsamda 21 Eylül 1950 yılında Sarıyar Barajı ve HES inşaatı için Marshall Yardım Komitesi ile sözleşme imzalanmıştır. Barajın temeli 3 Ekim 1951'de atılmış ve Ankara-Nallıhan-Sarıyar karayolu yapım çalışmaları başlamıştır. Baraj yolları yoğun insan emeği ile kazma kürekle yapılmıştır. Kaya dolgu olarak düşünülen baraj, sonradan teknik ve ekonomik nedenlerle beton ağırlık barajına çevrilmiştir. Yapımını kamu şirketi olarak Etibank üstlenmiştir.

İstanbul, İzmit, Gölcük, Eskişehir, Ankara, Kırıkkale, Zonguldak ve çevresindeki şehirler ve sanayi kolları ile ülkede üretilen elektrik enerjisinin üçte ikisini kullanan Kuzey-Batı Anadolu Bölgesi'nin enerji ihtiyacının temin edilebilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Sakarya Nehri üzerinde Sarıyar Boğazı denilen yerde inşa edilecek bir hidroelektrik santralının bu ihtiyacı karşılayabilmesi yanı sıra Çatalağzı Elektrik Santralinden de yararlanabileceği düşünülmüştür. Böylece Sarıyar'da tesis edilecek hidroelektrik santrali sayesinde İzmit-İstanbul çevresi ile Ankara-Kırıkkale illerine enerji sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca Çatalağzı Santralının bir enerji nakil hattı ile Karabük'e ve aynı zamanda diğer bir enerji nakil hattı aracılığıyla İzmit'ten geçerek İstanbul'a enerji vermesi amacıyla gerekli tesislerin oluşturulması yolunda bir enerji programı hazırlanmıştır.

Etibank'ın, yürüttüğü Sarıyar Barajı ve Hidroelektrik Tesisleri'nin inşası için Marshall Yardım'ından temin edilen 27 milyon 200 ABD Doları dış krediye ek olarak 55 milyon 800 bin liralık bir iç finansmana ihtiyaç duyulmuştur. İç finansmanın 32 milyon lirası İstanbul İETT İdaresi, 6,5 milyon lirası Ankara Elektrik ve Otobüs Müessesesi, 12 milyon lirası Bayındırlık Bakanlığı, 3 milyon 800 bin lirası İller Bankası ve 1,5 milyon lirasının da Etibank tarafından temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece projenin toplam maliyeti 132 milyon liraya ulaşmıştır. Sarıyar Hidroelektrik Santrali'nin faaliyete geçmesi ile toplamda 410 milyon kilovat saat enerji üretilmesi düşünülmüştür. Barajın ürettiği enerjinin tüketim yerlerine 3,5 kuruşa ulaştırılması planlanmıştır. Bu rakam o dönemde mevcut santrallerden temin edilen enerji maliyetinin çok altındadır.

2 Aralık 1956 tarihinde işletmeye açılan barajın maliyeti, 189 milyon lirası iç ve 83 milyon lirası dış kaynaklar kullanılmak üzere toplamda 272 milyon lira olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de kişi başına düşen elektrik miktarı 73 kWh düzeyine yükselmiştir (2).

Sarıyar Köyü'nü önemli yapan Türkiye'nin ilk büyük baraj ve hidroelektrik santralının, dış finans yardımları ile İstanbul İETT İdaresi ve Ankara Elektrik ve Otobüs Müessesesi'nin finans katkılarıyla Etibank tarafından yapılması, bu proje kapsamında gerçekleştirilen Çatalağzı-Adapazarı-İstanbul, Çatalağzı-Karabük, Sarıyar-Adapazarı ve Sarıyar-Ankara-Kırıkkale iletim hatları ile Türkiye'nin enterkonekte elektrik şebekesinin altyapısının oluşturulması ve 1950'li yılların son döneminde, Türkiye'nin ilk nükleer santral projesi için bu köyün 4.800 dönüm arazisinin Atom Enerjisi Kurumu'na tahsis edilmesidir. 1960 yılına gelindiği zaman Türkiye elektrik üretimi 2.18 Milyar kWh düzeyine çıkmıştır. DSİ kurularak havza bazında büyük HES'ler işletmeye alınmış ancak her zaman Sarıyar bir okul olmuş, merkez atölye olarak kullanılmıştır. Çok sayıda teknisyen yetiştirilmiştir.

Çayırhan kömür rezervleri, baraj inşaatından dolayı rastlantı sonucu bulunmuştur. 1953-1954 yılları arasında Ankara-Nallıhan yolu Çayırhan kesiminde Baraj Gölü sular altında kalacağından yeni yol güzergahında, Aladağ Çayı üzerinde köprü yapan Doğu Karadenizli bir müteahhit tarafından ortaya çıkartılmıştır. Müteahhit tarafından kömür ruhsatı çıkartılarak küçük ölçekte kömür üretimine başlanmıştır. 1967 yılında Çayırhan bölgesi kömür rezervleri TKİ tarafından devir alınarak devletleştirilmiştir. TKİ Orta Anadolu Linyitleri Çayırhan İşletmesi kurulmuştur. Aynı dönemde Orta Anadolu Maden İşçileri Sendikası' da kurulmuştur. TKİ'nin bölgeye gelmesiyle etüt, proje, yatırım ve üretim faaliyetleri artmıştır. 1976 yılında ise 2x150 MW kurulu gücünde Çayırhan Termik Santrali'nin temeli atılmış ve 1978 yılında da ilk ünitesi işletmeye alınmıştır (3,4).

1945 yılında Sarıyar Köyü 465 nüfuslu küçük bir köy iken, 1955'te barajın yapıldığı yıllarda köyde 4.699 kişi yaşamıştır. Kasaba elektriğe Nallıhan'dan önce kavuşmuş, 1952 yılında baraj yapımının başlamasıyla köye elektrik enerjisi verilmiştir. 1928 yılında ilkokul, 1975 yılında ortaokul, 1980 yılında ise lise açılmıştır.

Çayırhan kömür işletmesi ile termik santralının inşası ve işletilmesi ile birlikte köy bir enerji kasabası haline dönüşmüştü. Yeterli düzeyde konut olmadığı için genelde köy evlerinin giriş katları işçilere kiraya verildi. Böylece köyde çiftçilik yanında işçi sınıfı da oluştu. Ev sahibi kiracı ilişkisi gelişti. Köye gelen öğretmen, mühendis ve işçiler ile köyün kız ve erkekleri evlenip aile oldular. Sosyokültürel yapı da zenginleşti. Ayrıca, açık hava sineması, lokanta ve meyhaneler ile TEK lojman ve sosyal tesisleri açıldı. Özellikle sosyal tesislerde gerçekleştirilen müzikli eğlencelere köy halkı da katılıyordu. Anadolu'nun ortasında köylü, işçi, mühendis bir arada yüzmeye havuzunu dolduruyordu. Köyün kahvesinde, kömür işçisi, termik santralda kazan operatörü, hidroelektrik santralın türbin işletmecisi aynı masada oyun oynuyor, sohbet ediyordu. Köylüler tarafından toplanan sebze ve meyveler satılmak üzere meydana getirilirdi. Diğer yandan gölde tutulan balıklarda yerini alırdı. Asırlık bir gelenek olarak ipek böcekçiliği yapılır, ipek kumaşlar dokunurdu. Binlerce Sarıyarlı genç, ilkokul, ortaokul ve liseyi köyünde okuma şansını elde etti. Bunun sonucunda onlarca Sarıyarlı genç mühendis, öğretmen, doktor, hakim, savcı oldu, hizmet için ülkenin dört bir yanına yayıldı. Genç kızlar ağırlıklı olarak hemşire oldu ve hemşirelik Sarıyar Köyü kızlarına özgü geleneksel bir meslek haline dönüştü. Santrallarda ve kömür işletmesinde yetişen teknisyenler ülke çapında edindikleri tecrübeleri yeni projelere taşıdı.

Bugün gelinen noktada köydeki tüm okullar, sinema, lokanta ve meyhaneleri kapandı. Belediyeden muhtarlığa düştü. Son yıllarda köyün nüfusu, ağırlıklı olarak emekliler olmak üzere 555 kişidir. Çayırhan Termik Santralının özelleştirilmesi ile köyden servisler kaldırılmış, çok sayıda köylü işsiz kalmış, dışarıdan Çayırhan'a işçi getirilmiştir. Binlerce mühendis, öğretmen, hakim, savcı ve hemşire yetiştirmiş bir köyden neredeyse eğitilmiş hiç insan çıkmaz olmuş köyde ücretli olarak aktif çalışan muhtar ve imam kalmıştır. Artık köylü tarlasını ekmiyor, hayvancılık ve balıkçılık yapmıyor, ekmeğini fırından, sebzelerini pazardan satın alıyor, damacana su kullanıyor.

Ankara ve Eskişehir'in kanalizasyon atıkları ile bölgede yer alan sanayi tesislerinin atıkları yıllarca baraj gölünü direk kirletmiştir. Dönem dönem neredeyse balık nesli tükenmiştir. Gölde yüzmek yasaklanmıştır. Buna karşılık, bölgenin jeolojik renkli yapısı içinde barındırdığı nadir göçmen kuşlar ile Nallıhan Kuş Cenneti son yıllarda ilgi alanı olmaya başlamıştır. Nükleer santral amaçlı planlanan arazide ise yaban koyunu yetiştirme projesi başlatılmıştır.

1981 yılında ilk defa stajyer olarak bölgeye gelen ve 1996-2000 yılları arasında Çayırhan Termik Santralının 3. ve 4. Ünitelerinin proje müdürü olarak çalışan Makine Mühendisi Sayın Ali Göçmen'in özelleştirme sonrası 2002 yılında yapmış olduğu teknik gezi ardından söylemiş olduğu tespit, bir süreci özetlemektedir;

“Cumhuriyet döneminde kurulan iktisadi işletmeler, sadece üretim yapmak için değil aynı zamanda işletmenin sosyal tesisleri, restoranı, havuzu, sineması etrafında buraya çalışmak için gelen eğitilmiş insanlar ile yöre halkının birlikte yaşadığı bir sosyal dönüşüm projeleri olarak planlanmıştır. Bir anlamda Köy Enstitülerine benzer bir işlev görmüş bu bölgelerden pek çok aydınlanma ürünü insan yetişmişti. Ancak, özelleştirmeler ile birlikte kömür işletmelerinden sonra termik santralın sosyal tesislerinin de kapanması ile birlikte sosyal yaşam tamamen bitmiştir”.

Sonuç olarak Sarıyar Köyü'nün yaşadığı tarihsel süreç göstermiştir ki enerji projelerinde, elektrik enerjisi üretim maliyeti yanında yatırım yapılan bölgenin sosyokültürel ve ekonomik olarak gelişimine yönelik projeler öngörülerek bu bazda katkı payıda öngörülmelidir. Fizibilite çalışmalarında ekonomik değerlendirmelerin yanında sosyal fayda da önemli bir kriter haline dönüştürülmelidir.

Saygılarımla,

Emin Bilen

Maden Yük.Mühendisi
ODTÜ Mezunlar Derneği Enerji Komisyonu Üyesi
(Sarıyar Köyü-Ankara-Haziran 2020)

Kaynaklar:

1-Nadir Avşaroğlu, Marshall Planı, Dış Krediler ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri, 2008, TMMOB Maden Mühendisleri Odası

2- Nadir Yurtoğlu, Cumhuriyet Türkiye'sinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:AAM Dergi., 2018, 34 (2) : 98 : 227-280

3-Mesut Şener, Nallıhan, 1998, Ankara

4-Cumhuriyet Dönemi Madencilüğümüz, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu, Madencilik Bülteni, Kasım-Aralık 1998, Sayı 56